

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÜST-ORTA GELİRLİ ÜLKELER ÜZERİNE PANEL REGRESYON ANALİZİ*

Ceren CÖMERT¹, Hüseyin GÜVENOĞLU²

Öz

Bu çalışmada 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 2000-2022 dönemi, panel regresyon ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Panel regresyon analizi sonucunda doğrudan yabancı yatırımların istihdamı olumsuz yönde etkilediğine ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Diğer taraftan Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonucunda ise doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam olguları faktör verimliliği üzerinde etkili oldukları için üst orta gelir grubu ülkelerinin yüksek gelirli ülke grubu içerisine dahil olma süreçleri üzerinde önemli katkılar sunabilmektedir. Bu noktada söz konusu olgular arasındaki ilişkinin güncel veriler ışığında araştırıldığı bu çalışmada, üst orta gelir grubu ülkelerinin mevcut durumunun ortaya konulacak olmasının ve konuya ilişkin politika çıkarımlarında bulunulmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, İstihdam, Panel Regresyon

JEL Kodları: F21, E24, C23

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON EMPLOYMENT: A PANEL REGRESSION ANALYSIS OF UPPER-MIDDLE-INCOME COUNTRIES

Abstract

This study aims to examine the impact of foreign direct investments (FDIs) on employment in 22 upper-middle-income countries. To achieve this objective, the period from 2000 to 2022 was analyzed using panel regression and the Dumitrescu and Hurlin panel causality test methods. The results of the panel regression analysis indicate that FDIs have a negative effect on employment. Conversely, the Dumitrescu and Hurlin panel causality test reveals a bidirectional causal relationship between FDIs and employment. Foreign direct investment and employment phenomena can significantly contribute to the transition of upper-middle-income countries into the high-income country group, as they influence factor productivity. In this context, this study examines the relationship between these phenomena using current data. It is anticipated that presenting the current situation of upper-middle-income countries and deriving policy implications will enhance the existing literature on the subject.

Keywords: Foreign Direct Investments, Employment, Panel Regression

JEL Codes: F21, E24, C23

*Bu çalışma, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin GÜVENOĞLU'nun danışmanlığında Ceren CÖMERT tarafından "Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin İstihdam Üzerindeki Etkileri" başlığı ile tamamlanarak 11/09/2024 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Bağımsız araştırmacı, ceren.comert8@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0528-401X> WWW

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hguvenoglu@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5220-3657>

GİRİŞ

Ülkelerin temel makroekonomik hedefleri arasında ekonomik büyümenin sağlanması ön plana çıkmaktadır. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için ülkelerin üretim düzeyinin yüksek olması gerekmektedir. Üretim düzeyinin yüksek olmasında ise ülkede gerçekleştirilen yatırımların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu noktada da yatırımların artırılmasının büyüme ile ilgili hedeflere ulaşılmasında kilit rol oynadığı düşünülmektedir. Yatırım artışlarının ekonomi üzerinde yol açacağı bir diğer önemli etki de ülkede istihdam düzeyinde artış sağlamasıdır. Nitekim yatırım artarken üretim düzeyi artmakta buna bağlı olarak da üretim faktörlerinden biri olan emek talebinde artış olacağı düşünülmektedir. Emek talebindeki artış sonucunda ise daha fazla iş gücünün üretim sürecine katılması dolayısıyla ekonomide istihdam düzeyinde artış olacağı beklenmektedir. Bu çerçevede ekonomik büyümenin sağlanması ve ekonomideki istihdam düzeyinin yükseltilmesi için dünya ekonomilerinde yatırımların artırılması önemli bir politika olarak benimsenmektedir (Sandalcılar, 2012, s. 275). Fakat yatırımların artırılması sürecinde özellikle az gelişmiş ve gelişme sürecindeki ülkeler sermaye kısıtı sorunu yaşamaktadır. Bir diğer ifadeyle bu ülkelerde yurt içi tasarruf düzeyi düşük olduğu için yeterli düzeyde yatırımlar gerçekleştirilememektedir. Buna bağlı olarak da ilgili ülkelerde üretim, istihdam ve ekonomik büyüme düzeyleri düşük olmaktadır (Yılmaz ve Mammadov, 2022, s. 317; Batmaz ve Yürük, 2023, s. 100). Bu durum sermaye kısıtı yaşayan az gelişmiş ve gelişme sürecindeki ülkeleri, yatırımlarını artırma hedefi kapsamında gerekli sermayeyi temin edebilmek için dış kaynaklara yönelmektedir.

1980’li yıllarla birlikte küreselleşme sürecinin hız kazanması, uygulanan serbestleşme politikaları, bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan değişimler dünya ekonomileri arasında entegrasyon sürecinin hızla yayılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda dünya ekonomileri arasında ticari ve finansal faaliyetler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Böylece uluslararası sermaye, dünya ülkeleri arasında serbest dolaşım imkânı bulmuş ve hızla yayılmıştır (Aydemir ve Genç, 2015, s. 18). Böylelikle sermaye kıtlığı yaşayan az gelişmiş ve gelişme sürecindeki ülkeler uluslararası sermayeye bir diğer ifadeyle küresel sermayeye ulaşabilme imkânına kavuşmuştur. Bu süreçte özellikle sermayenin kıt olduğu ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar talep edilen uluslararası sermaye hareketi türü olarak dikkat çekmektedir.

Doğrudan yabancı yatırım, bir yatırımcının kendi ülkesi dışındaki bir ülkede yeni bir şirket kurmak, faaliyetteki bir şirketin ortağı olmak veya faaliyetteki bir şirketi satın almak gibi çeşitli amaçlar çerçevesinde gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımları olarak tanımlanmaktadır (Bulut ve Çoşkun, 2015, s. 2; Ağır ve Rutbil, 2019, s. 288). Doğrudan yabancı yatırımların reel sektör bağlantılı olması, ülkeye sermaye yanında üretim sürecinde verimliliği, kaliteyi ve çıktı miktarını olumlu yönde etkileyecek çeşitli unsurları da

getirmesi, ülkede borç yükü oluşturmaması ve uzun vadeli bir yatırım olması gibi faktörler söz konusu yatırımların talep görmesinde belirleyici özellikler olarak öne çıkmaktadır (Doğanay, Recepoğlu ve Değer, 2021, s. 536). Doğrudan yabancı yatırımlar, sahip olduğu bu özellikleri ile sermaye kısıtı yaşayan ve buna bağlı olarak yatırım ve üretim düzeyi düşük olan ülkelerin kaynak sorununun çözülmesine olanak tanıyarak ülke ekonomilerine önemli katkılar sunmaktadır. Söz konusu katkılardan biri de bu yatırımların ülkedeki istihdam düzeyini artırıcı bir etki göstermesine ilişkin beklentilerdir.

İstihdam en genel tanımıyla emeğin iktisadi faaliyetlerde kullanılma düzeyidir. Bu çerçevede emeğin üretim sürecinde kullanımı arttırıldıkça ülkede istihdam düzeyinin yükseleceği ve dolayısıyla da işsizlik oranlarının düşeceği öngörülmektedir. İstihdam düzeyinin yükseltilebilmesi için ekonomide yatırım düzeyinin artırılması gerekmektedir. Sermaye kısıtı yaşayan ülkelerde genel olarak yatırım yetersizliğine bağlı olarak üretim düzeyinin düşük seviyelerde kalması üretim sürecinin önemli girdilerinden olan emeğe olan talebin de düşük kalmasına neden olmaktadır. Böylece ekonomik faaliyetlerde emek gücünden yeterli düzeyde yararlanılmamış olmakta ve dolayısıyla da ülkede istihdam düzeyi azalmaktadır. Bu doğrultuda ilgili ülkeler doğrudan yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekerek yatırımlarını ve üretimlerini arttırarak istihdam düzeylerini arttırmayı çabalamaktadır. Nitekim istihdam düzeyinin arttırılması ekonomilerin önemli hedefleri arasında yer almaktadır. Çünkü istihdam artışı bir taraftan üretim sürecinde etkinliği ve verimliliği sağlayarak ekonomide gelir düzeyinin yükselmesine diğer taraftan ise daha fazla iş gücünün üretim sürecine katılımını sağlayarak işsizlik oranlarının azalmasına ve böylece ülkede sosyo-ekonomik açıdan önemli tahribatların önlenmesine katkıda bulunmaktadır (Bulut ve Coşkun, 2015, s. 2; Dursun, 2021, s. 354-355).

Doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam üzerinde olumlu etkiler gösterebileceği gibi olumsuz etkiler de gösterebilmektedir. Ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde olumlu etkiler gösterebilmesi için söz konusu yatırımların etkin bir şekilde faaliyet göstereceği bir yatırım ortamının hazırlanması gerekmektedir. Aksi taktirde ilgili yatırımlar istihdam üzerinde olumsuz etki de gösterebilmektedir (Paksoy ve Alagöz, 2024, s. 161). Doğrudan yabancı yatırımlar gitmiş olduğu ülkede sahip olduğu teknoloji ve teknik bilgi üzerinden yerli firmalara karşı rekabet üstünlüğünü kullanarak yerli firmaların piyasadan çekilmesine neden olabilmektedir. Diğer taraftan söz konusu yatırımlar üretim sürecinde gerekli girdilerin yurt dışından temin edilmesine olanak tanıdığına yurt içindeki tedarik zinciri bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımlar daha çok sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerle yönelik gerçekleştirilmektedir. Belirtilen bu durumların gerçekleşmesi durumunda doğrudan yabancı yatırımlar yönelmiş oldukları ülkede istihdam üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Sandalcılar, 2012, s. 274-276).

İstihdam düzeyi, ülkenin yapısal durumu ile ilgili önemli fikirler sunabilmektedir. Bu nedenle ekonomilerde istihdam ile ilgili konular ve bu alanda yürütülen politikalar önem arz etmektedir. Bu kapsamda istihdam üzerinde etkili faktörlerden biri olan doğrudan yabancı yatırımların istihdama olan etkisinin araştırılmasının politika yapıcılarına önemli fikirler sunacağı düşünülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin belirlenmesi ile söz konusu yatırımların yürütülen istihdam politikaları içindeki etkinliği belirlenebilmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde bu çalışmada 2000-2022 dönemi için seçili 22 üst orta gelir grubu ülkelerine yönelik gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin ampirik olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda da panel regresyon ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin seçili 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde güncel verilerle analiz edilmesinin ve ilgili ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkide söz konusu yatırımların yönetimine ve etkinliğine yönelik politika çıkarımlarında bulunulmasının politika yapıcılara önemli fikirler sağlayabileceğine ilişkin öngörülerin literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Söz konusu düşünce de çalışmanın temel motivasyonunu teşkil etmektedir.

Çalışma giriş bölümünden sonra üç ana bölüm üzerinden kurgulanmıştır. Birinci bölümde doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkiye yönelik kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. İkinci bölümde doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkinin araştırıldığı literatürdeki çalışmalara ilişkin özet bilgiler sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiş ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Çalışma, konuya ilişkin genel bir değerlendirmenin yapıldığı ve politika çıkarımlarında bulunduğu sonuç ve tartışma bölümü ile sonlandırılmıştır.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Uluslararası sermaye hareketliliği sürecinde bir tarafta doğrudan yabancı yatırımda bulunmak isteyen yabancı yatırımcıların kârlı yatırım ortamı arayışı diğer tarafta özellikle az gelişmiş ve gelişme sürecindeki ülkelerin sermaye arayışı içinde olması iki tarafın bir noktada kesişmesine yol açmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların gerçekleşmesi sürecinde hem sermaye sahipleri hem de söz konusu yatırımların yöneldiği ülke ekonomisi önemli kazanımlar elde edebilmektedir. Yabancı yatırımcılar sahip oldukları sermayeyi ve teknolojiyi bir başka ülkeye transfer ederken yapacağı doğrudan yabancı yatırımdan en yüksek kazancı elde etme düşüncesiyle hareket etmektedir. Bu kapsamda yabancı yatırımcı üretim sürecinde kullanılacak olan üretim faktörü maliyetlerinin düşük olduğu, hammadde ve çeşitli girdi maliyetlerinin ucuz

olduğu, yatırım ortamına ilişkin alt ve üst yapı hizmetlerinin sunulduğu, risk ve belirsizlik ortamının düşük olduğu, iç talebin ve pazar payının yüksek olduğu, yatırıma yönelik teşvik olanaklarının olduğu, az sayıda firmanın faaliyette bulunduğu ve rekabet ortamının zayıf olduğu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımda bulunma stratejisi izlemektedir (Dursun, 2021, s. 354). Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar genel olarak finansal kurumların istikrarlı olduğu, ekonomik sistemin etkin işlediği, kurumların koordineli çalıştığı ve dışa açık bir dış ticaret politikasını benimseyen ülkelere yönelmektedir (Paksoy ve Alagöz, 2024, s. 161). Böylece yabancı yatırımcı, gerçekleştirmiş olacağı yatırımlara ilişkin önemli bir maliyet avantajı sağlayarak kazancını arttırmaya çalışmaktadır.

Sermaye kısıtı sorunu ile karşı karşıya olan ülkeler ise yatırımlarını, üretimlerini, ekonomik büyümelerini, istihdam düzeylerini, ihracat miktarlarını arttırabilmek ve söz konusu artışın istikrarını sağlayabilmek, küresel ticaretten daha fazla pay alabilmek ve güçlü bir ekonomik yapı oluşturabilmek için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadır (Beşoluk ve Keskin, 2023, s. 266). Bu doğrultuda söz konusu ülkeler doğrudan yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek için yabancı yatırımcıyı özendirerek ve teşvik edecek bir yatırım ortamını oluşturmaya çaba göstermektedir. Bu bağlamda sermayenin kıt olduğu ülkelerde gümrük tarifeleri, vergi indirimi ve muafiyeti, ticaret ve yatırım teşvikleri, hukuki açıdan çeşitli güvenceler, gerekli alt ve üst yapıya yönelik çeşitli hizmet imkânları, rekabete yönelik düzenlemeler, kıt kaynakların teminine ve pazara ilişkin öncelik, çalışma hayatı ile ilgili mevzuatlarda değişiklikler yapılması gibi çeşitli sübvansiyon destekleri ile yabancı yatırımcıları teşvik etmeye ve özendirmeye ilişkin bir takım politika uygulamalarına başvurmaktadır (Bouoiyour, 2007, s. 91; Sandalcılar, 2012, s. 275; Bulut ve Coşkun, 2015, s. 2). Böylece doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilerek bu yatırımların sunmuş oldukları imkânlardan fayda sağlanması amaçlanmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar sadece bir sermaye yatırımı olarak değerlendirilmemektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ülkeye finansal sermaye yanında makine, teçhizat vb. gibi çeşitli fiziki sermaye ayrıca teknoloji, ticari marka, patent, işletmeye ve yönetime ilişkin teknik bilgi gibi üretim sürecini olumlu yönde etkileyecek unsurlar da transfer olmaktadır (Karluk, 2013, s. 756; Seyidoğlu, 2020, s. 656-660). Böylece ekonominin üretim süreci modernleşmekte ve bir dinamizm kazanmakta dolayısıyla ekonomide üretim miktarı ve verimlilik artmaktadır. Üretimde yaşanacak artışın etkileri bir taraftan ekonomik büyüme diğer taraftan ise istihdam üzerinde görülebilmektedir. Üretimin artması daha fazla emek gücünün kullanılmasına ve dolayısıyla istihdam düzeyinin artmasına neden olmaktadır. Bu süreç, doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi doğrudan ortaya çıkabileceği gibi dolaylı olarak da çıkabilmektedir. Söz konusu yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin ne yönde olacağı yatırımın türüne, yatırımların hangi amaçlar doğrultusunda

yapıldığına, hangi sektöre yönelik olduğuna, yatırımın yapıldığı ülkenin sahip olduğu teknolojiye, rekabet gücüne, beşerî sermayesine, yatırımcıyı çekebilmek için uyguladığı teşvik edici ve özendirici politikalara ve benzeri faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir (Golejevskaja, 2001, s. 97; Bulut ve Coşkun, 2015, s. 2).

Doğrudan yabancı yatırımlar; bir ülkede yeni bir şirket kurulması, faaliyetteki bir şirketin satın alınması ve faaliyetlerini sürdüren bir şirkete ortak olunması (şirket birleşmesi) şeklinde üç farklı türde gerçekleşebilmektedir (Dursun, 2021, s. 355). Doğrudan yabancı yatırımların üç farklı türde gerçekleşmesinin ülkedeki istihdam düzeyi üzerinde yol açacağı etkilerin de farklılık göstermesine neden olabilmektedir. Nitekim doğrudan yabancı yatırımlar yönelmiş oldukları ülkelere geliş türüne göre istihdam üzerinde doğrudan ve dolaylı etki gösterebilmektedir. Söz konusu etki de olumlu ve olumsuz olabilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkeye yeni bir şirket kurma şeklinde gerçekleştiğinde istihdamı artırıcı bir etki göstermesi beklenmektedir. Çünkü söz konusu yatırım ile ülkede yeni bir üretim süreci başlayacaktır. Bu üretim sürecinde üretim faktörlerinden olan emeğe talep artacak ve daha fazla iş gücü üretim sürecine katılacaktır. Böylece istihdam düzeyinde bir artış beklentisi oluşmaktadır (Pinn vd., 2011, s. 78; Bayar ve Şaşmaz, 2017, s. 90-91). Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkeye faaliyetteki bir şirketi satın alma şeklinde gerçekleştiğinde ise söz konusu yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin belirsiz olacağına dikkat çekilmektedir. Bir diğer ifadeyle söz konusu etki olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Ortak olma şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlarda şirketler zaten belirli bir istihdam düzeyi ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Söz konusu yatırımlar ile bu süreçte ek bir üretim sürecini başlatacak adımlar atılmaz ise yeni bir emek talebi oluşmayacak ve istihdam düzeyinde bir artış öngörülmeyecektir. Ek bir üretim süreci yaşanır ise istihdam da belirli bir düzey artış yaşanabilecektir. Ayrıca satın alma ve ortak olma şeklinde gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar ile şirketlerin faaliyetlerinde yabancı yatırımcının üretim süreci ile ilgili olarak sunacağı fikirler ve alacağı kararlar çerçevesinde istihdam düzeyini azaltıcı sonuçlar da ortaya çıkabilmektedir (Lall, 1995, s. 522; Williams, 2003, s. 480).

Doğrudan yabancı yatırımların ülkedeki istihdam düzeyi üzerinde yol açacağı etkiler söz konusu yatırımların teknoloji ve çeşitli alanlara ilişkin teknik bilgi gibi unsurları içermesi üzerinden de şekillenebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile birlikte ülkeye giren yüksek teknolojili yabancı girişimler piyasalarda rekabet ortamının yerli firmalar açısından bozulmasına yol açabilmektedir. Bu süreçte doğrudan yabancı yatırımlar ile birlikte söz konusu unsurlara sahip olan yabancı firmalar önemli bir rekabet avantajı elde etmektedir. Bu durumda geri teknoloji kullanan yerli firmalar açısından dışlama etkisi ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda da rekabet gücü olmayan yerli firmalar üretimlerini azaltarak piyasadan

çekilmek zorunda kalabilmektedir. Dolayısıyla bu durum da istihdam düzeyinin düşmesine neden olabilmektedir (Dursun, 2021, s. 357).

Öte yandan, yüksek teknoloji ile çalışan doğrudan yabancı yatırımların giriş yaptıkları ülkeye teknoloji transferi yaparak yerli firmaların üretim ve istihdam seviyelerini artırmaları da söz konusu olmaktadır. Buna göre doğrudan yabancı yatırımlar teknoloji yayılımı yolu ile yerli firmalar için önemli fırsatlar da sunabilmektedir. Yerli firmaların zamanla söz konusu yatırımların getirmiş olduğu teknolojiyi ve teknik bilgiyi özümseyip taklit ederek kullanmaya başlaması ile birlikte daha verimli ve yüksek hacimli bir üretim süreci yaşanabilmektedir. Başka bir ifade ile, yerli firmaların söz konusu teknolojiyi ve teknik bilgiyi kullanması sonucu düşük maliyetle, kaliteli, verimli ve kaynak tahsisinin etkin bir şekilde gerçekleştirildiği bir üretim süreci ortaya çıkabilmektedir. Bunun sonucunda yerli firmaların üretimlerini artırmaları ile doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi olumlu olmaktadır (Nguyen, Tran, Pham ve Nguyen, 2020, s. 40).

Doğrudan yabancı yatırımların emeğin yoğun kullanıldığı sektöre yönelik mi? yoksa sermayenin ve teknolojinin yoğun kullanıldığı sektöre yönelik mi? gerçekleştiği de istihdam üzerinde etkili olabilmektedir. Söz konusu yatırımlar daha çok teknoloji ve sermaye yoğun sektöre yönelik ise bu durumda istihdam düzeyinde bir artış beklenmemektedir. Ancak söz konusu yatırımların daha çok emek yoğun sektörlerle yönelik olması durumunda ise istihdam artışına yol açabileceği düşünülmektedir (Erdoğan, 2018). Ayrıca bu süreçte teknolojiye ve teknik bilgiye sahip olan şirketlerin üretim sürecinde özellikle nitelikli iş gücü talep etme eğiliminde olacağı beklenmektedir. Buna bağlı olarak da ülkede nitelikli iş gücü istihdamında artış niteliksiz iş gücü istihdamında ise azalış görülebilmektedir (Gündoğan, 2002, s. 77).

Bütün bunların dışında doğrudan yabancı yatırımlara bağlı olarak gerçekleşecek üretim süreçlerinde kullanılacak olan hammadde, ara malı ve çeşitli girdilerin nereden temin edileceği de ülkede istihdam düzeyini etkileyebilmektedir. Çünkü söz konusu bu girdilerin nereden temin edileceği, ilgili sektörün alt sektörlerine ilişkin yatırımların uyarılıp uyarılmamasını, ileri geri bağlantıların kurulup kurulmamasını ve dolayısıyla yeni bir tedarik zinciri oluşup oluşmamasını belirleyebilmektedir. Üretim sürecinde kullanılan söz konusu girdiler ithal ediliyorsa bu durum yurt içindeki tedarik zincirini olumsuz etkileyecek ve yeni iş sahaları oluşmayacaktır. Buna bağlı olarak da ülkedeki istihdam düzeyinde azalışlar yaşanabilecektir. Öte yandan üretim sürecinde kullanılan girdiler yurt içi kaynaklardan temin ediliyorsa bu durumda ise yurt içindeki tedarik zinciri genişleyecek ve yeni iş alanları oluşacaktır. Bu da ülkede istihdam artışına yol açabilmektedir (Sandalcılar, 2012, s. 275).

Doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki teorik ilişkinin incelendiği bu bölümde, yukarıda çeşitli argümanlar üzerinden de belirtildiği gibi doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde nasıl bir etki oluşturacağına ilişkin kesin bir yargıya ulaşılmadığı görülmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan yabancı yatırımlar, sahip oldukları nitelikleri ile özellikle sermaye kıtlığı yaşayan ülkeler nazarında son derece cazip bir yatırım türü olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu yatırımlar ile sermaye yanında teknoloji ve teknik unsurlar gibi üretim sürecini olumlu yönde etkileyecek faktörlerin de ülkeye girişi bu yatırım türüne olan talebi arttırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar yönelmiş oldukları ülkelerde çeşitli makroekonomik değişkenler üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Söz konusu değişkenlerden biri de istihdam düzeyidir. Nitekim, doğrudan yabancı yatırımlar istihdam düzeyi üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkiler gösterebilmektedir. Söz konusu bu etki olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Çalışmanın bu kısmında doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkinin ilk olarak ülke grupları için araştırıldığı çalışmalara daha sonra ise ülke özelinde araştırıldığı çalışmalara ilişkin özet bilgiler sunulmuştur.

Çiftçioğlu, Fethi ve Begovic (2007), 9 Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde 1995-2013 dönemini panel veri analiz yöntemini kullanarak araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranlarında artışa yol açtığını tespit etmişlerdir. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı bir diğer çalışmada ise Vacaflores (2011), 12 Latin Amerika ülkesinde 1980-2006 dönemini araştırmış ve doğrudan yabancı yatırımların tüm ülkelerde istihdamı pozitif etkilediğini saptamıştır. 27 gelişmekte olan ülkede 1991-2008 dönemini panel nedensellik testi yöntemini kullanarak araştırdıkları çalışmada Yaylı ve Değer (2012), kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımlardan istihdama doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu gözlemlemişlerdir. Mucuk ve Demirsel (2013), panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testi yöntemlerini kullandıkları çalışmada gelişmekte olan 7 ülke için 1981-2009 dönemini araştırmışlardır. Analiz sonucunda uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlardan istihdama doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ilişkin bulgular sunmuşlardır. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımların Türkiye ve Arjantin’de işsizliği artırdığına, Tayland’da ise azalttığına ilişkin bulgulara ulaşmışlardır.

Türkiye, Çin ve Hindistan üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada Göçer ve Peker (2014), en küçük kareler (EKK) yöntemini kullanarak 1980-2011 dönemini araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımlarda %10 düzeyinde meydana gelen artışın istihdam üzerinde Türkiye’de %0.3 düzeyinde azalışa, Hindistan ve Çin’de ise sırasıyla %0.2 ve %0.3 düzeylerinde artışa yol açtığını belirlemişlerdir. Strat, Davidescu ve Paul (2015), son 13 AB üyesi ülkeler için 1991-2012 dönemini Toda Yamamoto nedensellik testi yöntemini

kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda Bulgaristan, Estonya, Malta ve Macaristan'da doğrudan yabancı yatırımlardan işsizlik oranına doğru; Slovakya, Romanya ve Çek Cumhuriyeti'nde ise işsizlik oranından doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya koymuşlardır. Diğer 6 ülkede ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi belirleyememişlerdir.

Jude ve Pop-Silaghi (2015), panel veri analiz yöntemini kullandıkları çalışmada 1995-2012 dönemi için 20 Orta ve Doğu Avrupa ülkesini analiz etmişler ve doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin kısa dönemde negatif, uzun dönemde ise pozitif olduğunu kanıtlamışlardır. Panel veri analiz yöntemi, vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile Granger nedensellik testi tekniğini kullanarak 1998-2012 dönemini Batı Balkan ülkeleri için araştırdıkları çalışmada Kurtovic, Siljkovic ve Milanovic (2015), doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranını azalttığını ve iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu bulmuşlardır.

SADC ülkeleri üzerine gerçekleştirilen çalışmada Şahin (2016), dinamik panel veri ve EKK yöntemlerini kullanarak 1992-2013 dönemini araştırmış ve doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen %1 düzeyindeki artışın işsizlik oranını %0.02 düzeyinde azalttığını saptamıştır. Bayar ve Şaşmaz (2017), 21 gelişmekte olan ülkede 1994-2014 dönemini panel veri analiz yöntemiyle araştırmışlar ve genel panelde doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranı üzerinde olumlu etki gösterdiğine ilişkin bulgulara ulaşmışlardır. Öte yandan ülke bazlı sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranı üzerindeki etkisi Kolombiya, Meksika ve Rusya'da negatif; Brezilya, Çin, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Kore, Polonya, Tayland ve Türkiye'de ise pozitif bulunmuştur. Diğer 9 ülkede ise işsizlik oranı üzerinde doğrudan yabancı yatırımların önemli bir etki göstermediğini kanıtlamışlardır. 9 Bağımsız Devletler Topluluğu üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmada Çolak ve Alakbarov (2017), eşbütünleşme testini kullanarak 1995-2013 dönemini araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkinin uzun dönemde pozitif olduğuna fakat bu ilişkinin sınırlı düzeyde olduğuna ilişkin bulgular sunmuşlardır.

Zdravković, Đukić ve Bradić-Martinović (2017), panel eşbütünleşme yöntemini kullandıkları çalışmada 17 geçiş ekonomisini 2000-2014 dönemi için araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımlar ile işsizlik arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir. Panel Granger nedensellik testi yöntemini kullanarak 15 eski AB ülkesinde 1970-2015 dönemini araştırdıkları çalışmada Dritsakakis ve Stamatiou (2018), doğrudan yabancı yatırımlardan işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Onanuga ve Onanuga (2018), 23 yükselen piyasa ekonomisi için 2000-2015 dönemini panel regresyon yöntemini kullanarak araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımların işsizliği negatif yönde etkilediğini gözlemlemişlerdir.

Panel eşbütünleşme ve Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testini kullandıkları çalışmada Bayar ve Özoğul (2019), AB geçiş ekonomileri için 1995-2017 dönemini araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımların istihdama olan etkisinin uzun dönemde anlamsız kısa dönemde ise anlamlı olduğunu belirlemişlerdir. Öte yandan kısa dönemde, doğrudan yabancı yatırımlardan istihdama doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu bulmuşlardır.

Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus ve Türkiye üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada Alalawneh ve Nessa (2020), panel regresyon yöntemini ve panel Granger nedensellik testini kullanarak 1990-2018 dönemini araştırmışlardır. Analiz sonucunda uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımların genel, erkek ve kadın işsizlik oranlarını azalttığını göstermişlerdir. Öte yandan kısa dönemde, doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik oranı arasında nedensellik ilişkisi belirlenememiştir. Bayrakdar ve Soyyiğit (2020), E7 ülkelerinde 1993-2017 dönemini eşbütünleşme yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Analiz sonucunda doğrudan yabancı yatırımların Brezilya ve Hindistan'da istihdamı negatif; Çin, Endonezya ve Rusya'da ise pozitif etkilediğini gözlemlemişlerdir. Öte yandan iki değişken arasında Türkiye ve Meksika'da anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Geçiş ekonomileri üzerinden gerçekleştirilen çalışmada Çil (2022), Dumitrescu ve Hurlin panel simetrik ve asimetrik nedensellik testi yöntemlerini kullanarak 1995-2019 dönemini araştırmıştır. Panel simetrik nedensellik testi sonuçlarına göre işsizlikten doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan panel asimetrik nedensellik testi sonucunda ise doğrudan yabancı yatırımların pozitif ve negatif bileşenleri ile işsizlik arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Panel eşbütünleşme testi yöntemini kullanarak 15 G-20 ülkesinde 1992-2019 dönemini araştırdıkları çalışmada Uğur ve Çetin (2022), doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen %10 düzeyindeki artışın istihdam üzerinde %0.07 düzeyinde bir azalışa yol açtığını saptamışlardır. 15'i gelişmiş ve 15'i ise gelişmekte olan ülke üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmada Tütüncü-Hasbi ve Evlimoğlu (2023), panel veri analiz yöntemini kullanarak 1993-2018 dönemini araştırmışlar ve iki ülke grubunda da doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranları üzerinde azaltıcı etki gösterdiğini bulmuşlardır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranları üzerindeki azaltıcı etkisinin gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere kıyasla daha baskın olduğunu kanıtlamışlardır. Sarıhan ve Bayır (2023), panel regresyon yöntemini kullanarak 2000-2019 dönemini orta gelir grubundaki 20 gelişmekte olan ülke için araştırdıkları çalışmada doğrudan yabancı yatırımların işsizliği azalttığına ilişkin bulgulara ulaşmışlardır.

Akhisar ve Güvel (2024), 20 gelişmiş Avrupa ülkesi ile 12 gelişmekte olan Avrupa ülkesi için 2002-2021 dönemini panel veri analiz yöntemi ile araştırmışlardır. Analiz sonuçları, doğrudan yabancı

yatırımların gelişmiş ülkelerde genel işsizlik ve kadın işsizlik oranı üzerinde azaltıcı etkide bulunduğunu, erkek işsizlik oranı üzerinde ise etkili olmadığını göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise genel işsizlik, erkek işsizlik ve kadın işsizlik oranları üzerinde doğrudan yabancı yatırımların azaltıcı etki gösterdiğine ilişkin bulgular sunmuşlardır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranları üzerinde gösterdiği azaltıcı etkinin gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelere daha baskın olduğunu ortaya koymuşlardır.

Doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkinin ülke özelinde araştırıldığı bazı önemli çalışmalara ilişkin özet bilgilere aşağıda sunulmuştur.

Chang (2007), Tayvan üzerine gerçekleştirdiği çalışmada 1981-2003 dönemini vektör otoregresyon (VAR) yöntemini kullanarak araştırmış ve doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranı üzerinde azaltıcı etki oluşturduğunu gözlemlemiştir. Fiji’de 1970-2003 dönemini gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) model ve Granger nedensellik testi yöntemlerini kullanarak araştıran Jayaraman ve Singh (2007), doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu ve doğrudan yabancı yatırımlardan istihdama doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Genelleştirilmiş momentler yöntemini (GMM) kullanarak Meksika’da 1994-2006 dönemini araştırdıkları çalışmada Nunnekamp ve Bremont (2007), doğrudan yabancı yatırımların istihdamı pozitif yönde etkilediğini kanıtlamışlardır. Karlsson, Sjöholm, Lundin ve He (2009), Çin üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada EKK yöntemini kullanarak 1998-2004 dönemi araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde olumlu etkiye yol açtığını göstermişlerdir. Türkiye için 1992-2006 dönemini panel veri analiz yöntemini kullanarak araştıran Vergil ve Ayaş (2009), istihdam üzerinde doğrudan yabancı yatırımların negatif etki gösterdiğini belirtmişlerdir.

Balcerzak ve Zurek (2011), Polonya’da VAR modelini kullanarak 1995-2009 dönemini araştırdıkları çalışmada işsizlik oranı üzerinde doğrudan yabancı yatırımların kısa dönemde yol açtığı azaltıcı etkinin uzun dönemde yok olduğunu ortaya koymuşlardır. Johanson eşbütünleşme testi yöntemini kullanarak 1970-2011 dönemini Pakistan için araştırdıkları çalışmada Habib ve Sarwar (2013), doğrudan yabancı yatırımların istihdamı pozitif etkilediğini saptamışlardır. Suudi Arabistan’da 1991-2012 dönemini eşbütünleşme yöntemini kullanarak araştıran Jaouadi (2014), doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranlarında artışa yol açtığına ilişkin bulgular sunmuştur.

Irpan, Saad, Md Nor, Md Nor ve Ibrahim (2016), Malezya’da ARDL yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmada 1980-2012 dönemini araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımların işsizlik oranı üzerinde azaltıcı bir etki gösterdiğine ilişkin bulgulara ulaşmışlardır. Türkiye üzerinde

gerçekleştirdikleri çalışmada Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yöntemlerini kullanarak 1980-2016 dönemini araştıran Erçakar ve Güvenoğlu (2018), doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen artışların işsizlik oranı üzerinde azaltıcı etki gösterdiğini kanıtlamışlardır. Öte yandan söz konusu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Panel veri ve sağlam standart hatalara sahip sabit etkiler tekniğini kullanarak Vietnam’da 2011-2015 dönemini araştırdıkları çalışmada Nguyen vd. (2020), doğrudan yabancı yatırımların hizmet ve sanayi sektöründeki istihdam üzerinde olumlu, tarım sektöründeki istihdam üzerinde ise olumsuz etkilere sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Nijerya’da değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) yöntemi ile Johansen eşbütünleşme testini kullanarak 1985-2017 dönemini araştırdıkları çalışmada Osabohien, Awolola, Matthew, Itua ve Elomien (2020), doğrudan yabancı yatırımlarda yaşanan %1 düzeyindeki artışın istihdam üzerinde %0.97 düzeyinde bir artış oluşturduğunu gözlemlemişlerdir. Ballı ve Aydın (2022), Türkiye üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada ARDL ve Toda-Yamamoto nedensellik testi yöntemlerini kullanarak 2006-2021 dönemini araştırmışlar ve doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde istihdamı pozitif etkilediğini, kısa dönemde ise etkilemediğini saptamışlardır. Ayrıca söz konusu değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğuna ilişkin bulgular elde etmişlerdir.

Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin ne şekilde olduğuna ve söz konusu etkinin yönüne ilişkin genel kabul görmüş bir fikir birliğinin oluşmadığını söylemek mümkündür. Nitekim yukarıdaki çalışmaların sonuçları da bu durumu desteklemektedir. Çalışmalarda farklı sonuçların elde edilmesinde incelenen ülke veya ülke gruplarının, araştırma döneminin ve araştırma yönteminin farklı olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Düşük gelir ve orta düşük gelire sahip ülkelerde doğrudan yabancı yatırımlar genel olarak yüksek teknoloji yayılımı sonucunda yerli üreticilerin üretimini dolayısıyla istihdamı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Yüksek gelirli ülkelerde ise doğrudan yabancı yatırımlar genel olarak yüksek teknoloji yayılımına bağlı olarak yerli üreticilerin üretimleri dolayısıyla istihdam düzeyleri üzerinde olumlu etkiler göstermektedir. Çalışma kapsamında doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin bu iki ülke gelir grubu arasında kalan üst orta gelir grubu ülkelerinde nasıl şekillendiği araştırılacaktır. Böylece üst orta gelir grubu ülkelerinin hangi ülke gelir grubuna benzediğinin ortaya konulacaktır. Üst orta gelir grubu ülkelerinin temel amaçlarından biri yüksek gelirli ülke grubu içerisine dahil olmaktır. Bunu başarabilen ülkeler önemli kazanımlar elde ederken başaramayan ülkeler orta gelir tuzağı tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir. Orta gelir tuzağından kurtulmak için faktör verimliliği önem arz etmektedir. Faktör

verimliliği üzerinde ise sermaye ve emek gücü önemli bir etkiye sahiptir. Bu noktada çalışmada üst orta gelir grubu ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi incelenerek bu ülkelerin mevcut durumlarının belirlenmesinin literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

AMPİRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde doğrudan yabancı yatırımların istidam üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. Analiz yöntemi olarak panel regresyon analizi ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemleri kullanılmıştır. Analiz, 2000–2022 dönemine ait yıllık veriler üzerinden seçili 22 üst orta gelir grubu ülkelerini kapsamaktadır. Bu çerçevede bu bölümde, ilk olarak analiz yöntemi hakkında daha sonra ise analizde kullanılan veri seti hakkında bilgiler sunulmaktadır.

Yöntem

Panel veri analizi, serilerin zaman ve yatay kesit boyutunun beraber incelenmesine imkân tanımaktadır (Gujarati, 2004, s. 636). Ayrıca verilere ilişkin tahmin tekniklerinin ve teorik sonuçların geliştirilmesine ilişkin olarak zengin bir ortam oluşturmaktan dolayı ekonometrik yazında yenilikçi ve aktif bir konuma sahiptir (Greene, 2003, s. 284). Ampirik çalışmalarda panel veri analiz yönteminin kullanılmasının, yatay kesit veri seti ile zaman serisi veri seti kullanımına kıyasla birtakım avantajları bulunmaktadır. Panel veri analizi; veri setinin heterojenliğinin kontrolünün yapılmasına, yatay kesit ve zaman serisi veri setlerinin beraber analiz edilmesine, yatay kesit ve zaman serisine ilişkin veri setleriyle analiz edilemeyen önemli sorunların analiz edilmesine, yatay kesit ile ilgili gözlem sayısının yetersiz olduğu veya zaman serisinin kısa olduğu durumlarda da ampirik analiz yapılmasına imkân tanıyarak daha güvenilir ve etkin tahminlerde bulunulmasını sağlamaktadır. Öte yandan panel veri analizlerinde birimler arası davranışlar daha sağlıklı bir şekilde tahmin edilmekte, daha az çoklu bağlantı sorunu görülmekte, modellerde serbestlik derecesi daha yüksek çıkmakta ve bağımsız değişkenler arasında eş doğrusallık azalmaktadır (Baltagi, 2005, s. 4-6; Hsiao, 2014, s. 4-10).

Panel veri analizi için oluşturulan model, (1) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$\ln ist_{it} = \alpha_i + \theta \ln dy_{it} + \beta \ln gsyih_{it} + \delta \ln ihr_{it} + \omega \ln yat_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde gösterilen modelde; $\ln ist$ bağımlı değişkeni, α sabit terimi, θ bağımsız değişken kat sayısını, $\ln dy$ bağımsız değişkeni, β kontrol değişken kat sayısını, $\ln gsyih$ kontrol değişkeni, δ kontrol değişken kat sayısını, $\ln ihr$ kontrol değişkeni, ω kontrol değişken kat sayısını, $\ln yat$ kontrol

değişkeni, μ hata terimini, i alt simgesi kesit birimini ve son olarak t alt simgesi zaman periyodunu sembolize etmektedir.

Panel regresyon tahmini yapılırken üç yöntem kullanılmaktadır. Söz konusu yöntemler; sabit etkiler modeli, rassal etkiler modeli ve havuzlanmış regresyon modelidir.

Sabit etkiler modelinde, modeldeki sabit katsayısı kesitten kesite ve zamana göre farklılık gösterebilmektedir. Bu modelde iki varsayım söz konusudur. Birinci varsayıma göre sabit etkiler yatay kesitten yatay kesite farklılaşabilmesine rağmen zamana karşı farklılaşmayabilmektedir. İkinci varsayıma göre ise sabit etkiler zamana karşı farklılık gösterse de yatay kesitten yatay kesite farklılık göstermeyebilmektedir. Söz konusu iki varsayımda da model tek yönlüdür. Fakat sabit etkilerin yatay kesitten yatay kesite ve zamana karşı farklılaşma göstermesi durumunda ise model çift yönlü olmaktadır (Çetin ve Ecevit, 2010, s. 172). Rassal etkiler modelinde, birimlere veya birimlere ve zamana göre yaşanan değişimler, hata terimine ilişkin bir bileşen olarak modele eklenmektedir. Böylece sabit etkiler modelinde ortaya çıkan serbestlik derecesindeki azalışlar önlenmiş olmaktadır (Baltagi, 2005, s. 5). Çünkü bu modelde birime ya da birime ve zamana göre özel katsayıların bulunması önemli değildir. Önemli olan, birime ya da birime ve zamana göre hata bileşenlerinin varlığıdır. Diğer taraftan bu modelde, hem gözlemlenen örneklemdeki kesite, birime ve zamana göre yaşanan farklılıklara ilişkin etki hem de örneklem dışındaki etkiler göz önünde bulundurulmaktadır (Greene, 2003, s. 632). Havuzlanmış regresyon modeli, tüm yatay kesitlere özgü olacak şekilde ortak bir sabit tahmininin yapıldığı modeldir. Bu modele göre tahmini gerçekleştirilen yatay kesitler arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bundan dolayı da söz konusu modelin, örneklem kütesinin homojen olduğu durumlarda kullanılmasının daha uygun olacağı savunulmaktadır. Örneğin sadece yüksek gelirli ülkelerden veya Avrupa Birliği ülkelerinden meydana gelen bir örneklem kütesinin araştırıldığı çalışmalarda homojenlik durumunun varlığından dolayı havuzlanmış modelin kullanılmasıyla gerçekleştirilen tahminlerin daha kullanışlı olacağı öne sürülmektedir. Ancak, söz konusu bu durumda sabit ve rassal etkilerin tahmin yöntemine dahil olmamasından dolayı modele ilişkin kısıtlayıcı bir durum yaşanacaktır (Asteriou ve Hall, 2007, s. 345).

Panel veri analizde modelde yer alan değişkenlere ilişkin nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi önemli avantajlara sahiptir. Söz konusu test örneklem kümesindeki ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate almaktadır. Ayrıca zaman boyutunun yatay kesit boyutundan hem küçük hem de büyük olduğu durumlarda kullanılabilir. Öte yandan dengesiz panel veri setlerine ilişkin olarak da etkin tahminler

sunabilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012). Söz konusu test yönteminin diğer bir özelliği de değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunsa da bulunmasa da tahmin yapılabilmesine imkân tanınmasıdır. İlgili testte X ve Y, N sayıda birim için T dönem boyunca gözlemlenen iki durağan süreci sembolize ettiği durumda, t zamanda her birim i için (2) numaralı denklemde gösterilen doğrusal heterojen model baz alınmaktadır (Alper ve Oransay, 2015, s. 80).

$$Y_{it} = a_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^k X_{i,t-k} + \mu_{i,t} \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde gösterilen modelde yer alan K, optimum gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testinde, temel hipotez kapsamında Granger nedensellik ilişkisinin yokluğu, en az bir yatay kesit için bu ilişkinin olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır (Bozoklu ve Yılancı, 2013, s. 175). Bu kapsamda eğer X değişkeninden Y değişkenine Granger nedensellik olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilirse, X değişkeninden Y değişkenine en az bir panelde nedensellik ilişkisi olduğunu ifade eden alternatif hipotez kabul edilerek tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğuna karar verilmektedir.

Veri Seti

Çalışmada seçili 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların istidam üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. 2000–2022 döneminin analiz edildiği çalışmada, panel regresyon analizi ile Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemleri kullanılmıştır. Özellikle 1990’lı yıllarda gelişme sürecinde olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilebilmesi için teşvik edici ve özendirici politikalar yürütülmüştür. Bu dönemde ilgili ülkeler tarafından bir taraftan yürütülen politikaların etkinliği diğer taraftan ise ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomilerine etkileri gözlemlenmiştir. Bu noktada 1990’lı yıllar gelişme sürecindeki ülkeler için süreç ile ilgili önemli sinyallerin alındığı ve bu kapsamda aksayan ve geliştirilmesi gereken alanlarla ilgili olarak önemli fikirlere ulaşıldığı bir geçiş dönemi olarak da değerlendirilebilmektedir. Söz konusu bu düşünceden hareketle çalışmada analiz döneminin başlangıcı olarak 2000 yılı seçilmiştir. Çalışmada, Dünya Bankası’nın kişi başı milli gelir düzeyini baz alarak gerçekleştirmiş olduğu sınıflandırmaya göre belirlenmiş olan üst orta gelir grubu ülkelerinden seçili 22 tanesine ilişkin veriler üzerinden 2000-2022 dönemi analiz edilmiştir. Tablo 1’de analiz edilen seçili 22 üst orta gelir grubu ülkeleri gösterilmiştir. Söz konusu ülkelerin seçiminde modelde kullanılan değişkenlere ilişkin veri setinin temin edilebilirliği etkili olmuştur.

Tablo 1: Analizde kullanılan seçili 22 üst orta gelir grubu ülkeleri

1. Arjantin	6. Ekvador	11. Kazakistan	16. Moritanya	21. Rusya Federasyonu
2. Azerbaycan	7. El Salvador	12. Kolombiya	17. Meksika	22. Türkiye
3. Brezilya	8. Endonezya	13. Kosta Rika	18. Moldova	
4. Bulgaristan	9. Güney Afrika	14. Kuzey Makedonya	19. Paraguay	
5. Dominik Cumhuriyeti	10. Gürcistan	15. Malezya	20. Peru	

Çalışmanın analizi için oluşturulan modelde istihdam (Inist) değişkeni bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Söz konusu değişkene ilişkin seri ilgili dönem ve ülkeler için 15 yaş üstü istihdam edilenlerin nüfus içindeki oranını ifade etmektedir. Modelde temel bağımsız değişken olarak yer alan doğrudan yabancı yatırımlar (Indyy) değişkenine ilişkin seri ise ilgili dönem için söz konusu ülkelere yönelik net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin milli gelire oranını göstermektedir. Öte yandan milli gelir göstergesi olarak gayri safi yurt içi hasıla (Ingseyih), ihracat göstergesi olarak toplam mal ve hizmet ihracatının milli gelire oranı (Inihr) ve yatırım göstergesi olarak sabit sermaye yatırımlarının milli gelire oranı (Inyat) kontrol değişkeni olarak modele eklenmiştir. Analizde yer alan tüm değişkenler logaritmaları alınarak kullanılmıştır. Değişkenlere yönelik veri setleri Dünya Bankası'nın veri tabanından alınmıştır. Tablo 2'de değişkenlere ilişkin açıklamalar sunulmuştur.

Tablo 2: Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin açıklayıcı bilgiler

Değişkenler	Veri	Kaynak
Inist	15 yaş üstü istihdam edilenler (% Nüfus)	Dünya Bankası
Indyy	Net doğrudan yabancı yatırım girişi (% GSYİH)	Dünya Bankası
Ingseyih	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)	Dünya Bankası
Inihr	Toplam mal ve hizmet ihracatı (% GSYİH)	Dünya Bankası
Inyat	Sabit sermaye yatırımları (% GSYİH)	Dünya Bankası

Çalışmada kullanılacak model, (1) numaralı denklemde gösterildiği gibi oluşturulmuş ve söz konusu model çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

AMPIİRİK BULGULAR

Çalışmada analize geçmeden önce ilk olarak (1) numaralı denklemde belirtilen model kapsamında değişkenlerin durağanlık durumları belirlenmiştir. İkinci olarak kurulan model için panel regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Üçüncü olarak da Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Değişkenlerin durağanlık durumları birim kök testleri ile araştırılmaktadır. Birim kök testleri serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediğine duyarlıdır. Eğer serilerde yatay kesit bağımlılığı sorunu bulunuyorsa, bu durumu dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri tercih edilmelidir. Tablo 3, Pesaran (2004)'ün önerdiği Pesaran CD yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, tüm serilerde yatay kesit bağımlılığı sorunu bulunmaktadır.

Tablo 3: Pesaran CD test sonuçları

	CD-test	p-value	corr	abs (corr)
lnist	7.64	0.000	0.106	0.338
lndyy	7.75	0.000	0.108	0.242
lngsyih	66.67	0.000	0.935	0.935
lnihr	7.19	0.000	0.102	0.475
lnyat	10.05	0.000	0.139	0.343

Tablo 3'teki bulgulara göre serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu için Pesaran (2007)'nin geliştirdiği Pesaran CADF (Cross-Sectionality ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Bu çerçevede çalışmada analize geçmeden önce Pesaran CADF birim kök testi yöntemi kullanılarak (1) numaralı denklemde belirtilen modeldeki değişkenlerin durağanlık durumları hem sabit hem de sabit & trend modellere göre incelenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Pesaran CADF birim kök testi sonuçları

	t-bar (c)	cv5	cv1	t-bar (c+t)	cv5	cv1
lnist	-2.339	-2.150	-2.300	-2.648	-2.660	-2.810
lndyy	-3.491	-2.150	-2.300	-3.662	-2.660	-2.810
lngsyih	-2.442	-2.150	-2.300	-2.908	-2.660	-2.810
lnihr	-4.214	-2.150	-2.300	-4.280	-2.660	-2.810
lnyat	-4.042	-2.150	-2.300	-4.071	-2.660	-2.810

Tablo 4'teki bulgulardan tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde düzey hallerinde durağan oldukları yani birim kök içermediği belirlenmiş ve panel regresyon analizine geçilmiştir.

Panel regresyon analizlerinde durağanlık mertebelerin tespit edilmesinin ardından analizde kullanılacak olan modellemenin hangi tahmin yöntemi kullanılarak yürütüleceğinin belirlenmesi aşamasına geçilmiştir. Bu kapsamda yürütülen ilgili test sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Panel regresyon analizinin tahmini üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada model tahmininde sabit etkiler modeli ile rassal etkiler modeli arasında tercihte bulunmaktadır. Hangi modelin tercih edileceğinin belirlenmesi için Hausman testi kullanılmıştır. Hausman testi sonuçlarına göre test istatistik değeri 2.01, olasılık değeri ise 0.7345 bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda panel regresyon analizinin tahmininin birinci aşamasında rassal etkiler modelinin kullanılacağına karar verilmiştir. İkinci aşamada ise model tahmininde rassal etkiler modeli ile havuzlanmış regresyon modeli arasında tercihte bulunmaktadır. Hangi modelin tercih edileceğinin belirlenmesi için Breusch ve Pagan LM testi kullanılmış ve elde edilen bulgulara göre test istatistik değeri 4222.16, olasılık değeri ise 0.0000 çıkmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda panel regresyon analizinin tahmininin ikinci aşamasında rassal etkiler modelinin kullanılacağı belirlenmiştir. Üçüncü aşamada sabit etkiler modeli ile havuzlanmış regresyon modeli karşılaştırılmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen F testi sonuçlarına göre istatistik değerinin 189.60, olasılık değerinin ise 0.0000 olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar sabit etkiler modelinin havuzlanmış regresyon modeline tercih edildiğini göstermektedir. Söz konusu üç testin sonucu birlikte değerlendirildiğinde rassal etkiler modelinin en uygun tercih olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 5: Model belirleme testleri

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Hausman testi	2.01	0.7345
Breusch ve Pagan LM testi	4222.16	0.0000
F testi	189.60	0.0000

Rassal etkiler modeli için gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen tahmin sonuçlarına ve tanısal test istatistiklerine Tablo 6'da yer verilmiştir. Tablo 6'da gösterilen rassal etkiler modelinin tahmin sonuçlarına göre modelin geneli için anlamlılığı ifade eden Wald χ^2 istatistik değeri 98.13, olasılık değeri ise 0.0000 bulunmuştur. Elde edilen söz konusu bulgular modelin anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Rassal etkiler modelinin tahmininin yapılmasından sonra söz konusu modelin tahminine ilişkin olarak sağlamlık testleri yapılmıştır. Bu doğrultuda Levene, Brown ve Forsythe testi kullanılarak modelin değişen varyans sorunu içerip içermediği; Pesaran CD ve Friedman testleri kullanılarak modelde yatay kesit bağımlılığının

olup olmadığı ve son olarak değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testleri kullanılarak da modelde otokorelasyon sorunu olup olmadığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen sağlamlık testlerinden elde edilen sonuçlar da Tablo 6’da gösterilmiştir. Sağlamlık testinden elde edilen bulgulara göre Levene, Brown ve Forsythe testi sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde modelde değişen varyans sorunu olduğu; Friedman testi sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde modelde yatay kesit bağımlılığının olmadığı ve son olarak değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI testlerine ilişkin istatistik değerlerinin 2’den küçük olmasından dolayı modelin otokorelasyon sorunu içerdiği belirlenmiştir.

Tablo 6: Rassal etkiler modeline ilişkin tahmin sonuçları ve tanısal test istatistikleri

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	z	P> z
Indyy	-0.0115547	0.0036964	-3.13	0.002
lngsyih	0.030577	0.0043174	7.08	0.000
lnihr	0.0166943	0.0125514	1.33	0.183
lnyat	0.0966732	0.0181981	5.31	0.000
Sabit	2.931005	0.131051	22.37	0.00
Wald $\chi^2 = 98.13$ (0.0000)				
Tanısal Testler		Test İstatistiği		
Levene, Brown ve Forsythe Testi Sonuçları		W0= 3.6900807 df(21, 473) (0.0000) W50= 1.6062619 df(21, 473) (0.0437) W10= 2.9174557 df (21, 473) (0.0000)		
Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları				
	Pesaran CD	2.490	(0.0128)	
	Friedman	27.484	(0.1554)	
Otokorelasyon Testi Sonuçları				
	Değiştirilmiş Bhargava Durbin-Watson	0.5545648		
	Baltagi-Wu LBI	0.77415099		

Panel regresyon tahmini çerçevesinde analiz edilen rassal etkiler modelinin tahminine ilişkin olarak gerçekleştirilen sağlamlık testleri sonucunda belirlenen değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının ortadan kaldırılması için Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından önerilen dirençli tahminci kullanılarak ilgili model tekrardan tahmin edilmiştir. Söz konusu modele ilişkin tahmin sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Dirençli tahminci ile rassal etkili modelin tahmin sonuçları

Bağımlı Değişken: lnist			Wald $\chi^2 = 28.80$	
Gözlem sayısı: 495			Prob > $\chi^2 = 0.0000$	
Değişkenler	Katsayılar	Dirençli Standart Hata	Z	P> z
Indyy	-0.0115547	0.0059609	-1.94	0.053
lngsyih	0.030577	0.0131195	2.33	0.020
lnihr	0.0166943	0.0382991	0.44	0.663
lnyat	0.0966733	0.0290616	3.33	0.001
Sabit	2.931005	0.388439	7.55	0.000

Tablo 7’deki bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımlar, istihdamı negatif yönde etkilemektedir. Söz konusu etki istatistiki olarak da anlamlı çıkmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların milli gelire oranında meydana gelen %1 düzeyindeki artış, istihdam oranı üzerinde %0.01 düzeyinde azalışa yol açmaktadır. Diğer taraftan elde edilen bulgulara göre milli gelirin istidama olan etkisi pozitifdir. Bu etki istatistiki olarak da anlamlıdır. Milli gelirde yaşanan %1 düzeyindeki artış, istihdam oranı üzerinde %0.03 düzeyinde bir artışa neden olmaktadır. Öte yandan elde edilen bulgulara göre ihracat, istihdam üzerinde pozitif bir etkiye sahip olsa da söz konusu etki istatistiki olarak anlamsızdır. Diğer yandan elde edilen bulgular yatırımların istihdama olan etkisinin pozitif olduğunu ve bu etkinin de istatistiki açıdan anlamlı bulunduğunu göstermektedir. Yatırımların milli gelire oranında görülen %1 düzeyindeki artış, istihdam oranı üzerinde %0.09 düzeyinde bir artış oluşturmaktadır.

Çalışmada son olarak Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemi kullanılarak (1) numaralı denklemde gösterilen modeldeki değişkenlere yönelik bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi sonuçları

Boş Hipotez	W İstatistiği	Z-bar İstatistiği	Olasılık Değeri
Indyy, lnist'in nedeni değildir	13.9016	13.2032	0.0000
lnist, Indyy'in nedeni değildir	2.1250	3.7313	0.0002
lngsyih, lnist'in nedeni değildir	8.6136	10.7493	0.0000
lnist, lngsyih'nin nedeni değildir	2.5619	5.1801	0.0000
lnihr, lnist'in nedeni değildir	15.8688	16.1211	0.0000
lnist, lnihir'in nedeni değildir	12.7910	11.5560	0.0000
lnyat, lnist'in nedeni değildir	2.6092	5.3370	0.0000
lnist, lnyat'in nedeni değildir	14.3884	13.9253	0.0000

Tablo 8'deki sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımlar ile istidam arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle doğrudan yabancı yatırımlar istihdamın nedeni iken, istihdam da doğrudan yabancı yatırımların nedenidir. Öte yandan Tablo 8'deki sonuçlardan istihdam ile modelde kontrol değişkeni olarak yer alan milli gelir, ihracat ve yatırım değişkenleri arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Doğrudan yabancı yatırım, bir yatırımcının yabancı bir ülkede yeni bir şirket kurması, faaliyetteki bir şirketi satın alması ya da bu şirkete ortak olması gibi farklı hedefler kapsamında gerçekleştirmiş oldukları uluslararası sermaye hareketi türüdür. Bu kapsamda söz konusu yatırımlar genel olarak yabancı bir ülkede yeni bir şirket kurma, bir şirketi satın alma veya faaliyet gösteren bir şirkete ortak olma şeklinde gerçekleşmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların sermaye yanında teknoloji ve teknik bilgi gibi unsurları da beraberinde getirmesi, uzun vadeli yatırım olmaları, ülke ekonomisi için borç yükü oluşturmaması, reel sektöre yönelik yatırım olması, üretim, istihdam ve ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak katkı sunması gibi özelliklere sahip olması özellikle sermaye kıtlığı yaşayan ülkeler tarafından tercih edilme sebebi olarak gösterilebilmektedir. Söz konusu yatırımlar yönelmiş oldukları ülkelerde makroekonomik dinamikleri doğrudan ve dolaylı olarak etkileyebilmekte ve bu etkiler olumlu ve olumsuz yönde de olabilmektedir. Söz konusu yatırımların etkilemiş olduğu makroekonomik dinamiklerden biri de istihdam

düzeyidir. Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye geliş türü, ülkenin ekonomik, kurumsal, hukuki yapısı gibi çeşitli unsurlar bu yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin yönünü ve gücünü etkileyebilmektedir.

Bu çalışmada 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisi, 2000–2022 dönemine ait yıllık veriler üzerinden panel regresyon analizi ve Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz için oluşturulan modelde; istihdam bağımlı değişken, doğrudan yabancı yatırımlar temel bağımsız değişken, milli gelir, ihracat ve yatırım ise kontrol değişkenleri olarak yer almıştır.

Panel regresyon analizi sonucunda seçilen ülke grubunda doğrudan yabancı yatırımların, istihdamı negatif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların milli gelire oranında yaşanan %1 düzeyindeki artışın istihdam oranında %0.01 düzeyinde azalışı neden olduğu kanıtlanmıştır. Bu sonuç, literatürdeki Çiftçioğlu vd. (2007), Vergil ve Ayaş (2009), Jaouadi (2014), Bayar ve Şaşmaz (2017), Uğur ve Çetin (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Ayrıca analiz sonucunda, kontrol değişkeni olarak modelde yer alan milli gelirin istihdam üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, milli gelirden yaşanan %1 düzeyindeki artışın istihdam oranını %0.03 düzeyinde arttırdığı belirlenmiştir. Modelde bir başka kontrol değişkeni olarak bulunan ihracatın, istihdam üzerindeki pozitif etkisi ise istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. Modeldeki bir diğer kontrol değişkeni olan yatırımların ise istihdamı pozitif etkilediği, yatırımların milli gelire oranında yaşanan %1 düzeyindeki artışın istihdam oranında %0.09 düzeyinde artışa neden olduğu saptanmıştır. Analiz kapsamında modelde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için gerçekleştirilen Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi sonucunda ise doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Söz konusu bu bulgu, literatürdeki Ballı ve Aydın (2022) ile Çil (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Öte yandan istihdam değişkeni ile modelde kontrol değişkeni olarak kullanılan milli gelir, ihracat ve yatırım değişkenleri arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ilişkin bulgular sunulmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde negatif etkiye sahip olabileceği iktisadi yazında da karşılık bulmaktadır. Nitekim bu durum çalışmanın teorik çerçevesinin sunulduğu bölümde sunulmuştur. Bu doğrultuda 22 üst orta gelir grubu ülkelerinde 2000–2022 dönemi için doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde negatif etki göstermesinde; doğrudan yabancı yatırımların genel olarak faaliyetteki bir şirketi satın alma ve/veya faaliyetteki bir şirkete ortak olma şeklinde gerçekleşmiş olabileceği, doğrudan yabancı yatırımlar sonucu teknoloji ve teknik bilginin kullanıldığı şirketlerin yerli şirketlere karşı rekabet gücü elde ederek dışlama etkisinin ortaya çıkmış olabileceği, doğrudan yabancı yatırımların daha çok

sermaye yoğun sektörlere yönelik yapılmış olabileceği, doğrudan yabancı yatırımların şirketlerin üretim sürecinde hammadde, ara malı ve çeşitli girdileri yurt dışından temin etmesi ile yurt içi tedarik zincirinin faaliyetlerinde azalışa yol açmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada ilgili ülkeler içinde yer alan Azerbaycan, Bulgaristan, Dominik Cumhuriyeti, Gürcistan, Kazakistan, Makedonya, Moldova, Rusya ve Türkiye gibi ülkelerde özelleştirme faaliyetlerinin yüksek olmasının da doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde negatif etki göstermesinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Çünkü özelleştirme politikaları kapsamında üretim sürecinde daha az emek gücünden yararlanma, çalışma şartlarının ağırlaştırılması, ücretlerin düşürülmesi, sağlık ve sosyal güvenlik ödemelerine ilişkin kesintilerin yapılması gibi uygulamalara gidilebilmektedir. Söz konusu bu uygulamalar da üretim sürecinde daha az emek girdisinden yararlanılmasına dolayısıyla da istihdam düzeyinin düşmesine neden olabilmektedir.

Çalışmada ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Söz konusu bu bulgu, bir taraftan ilgili ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde etkili bir faktör olduğuna diğer taraftan da söz konusu ülkelerdeki iş gücünün doğrudan yabancı yatırımların bu ülkelere yönelmesinde belirleyici bir unsur olduğuna işaret etmektedir. Elde edilen bulgular söz konusu ülkelerde istihdama ilişkin yürütülecek politikalarda doğrudan yabancı yatırımların önemli bir faktör olabileceğini göstermektedir. Fakat ilgili ülke grubu için incelenen dönemde doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde negatif etkiye sahip olması ise bu süreçte ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların kullanımına ve yönetilmesine ilişkin kritik noktaların belirlenmesini ortaya koymaktadır. Bir diğer ifadeyle istihdamın artırılması için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç olduğu kadar doğrudan yabancı yatırımlardan da istihdam artışına yol açacak şekilde fayda sağlanması önem arz etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler gösterebildiği hem iktisadi yazında hem de literatürdeki çalışmaların ampirik analizlerinde ortaya konmuş olsa da doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde olumlu bir etki göstermesi arzu edilen bir durumdur. Bunun için ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerinde olumlu etki gösterebilmesi için ekonomilerin gerekli düzenleme ve politikaları yürütmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda gelen yatırımların reel üretimin yapıldığı alanlara kanalize edilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımların ülkeye daha çok yeni bir işletme kurma şeklinde giriş yapması teşvik edilmeli ve özendirilmelidir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlarla birlikte ülkeye gelen teknolojik, teknik ve yönetim bilgisine ilişkin unsurların yerli firmalar tarafından benimsenmesi ve taklit edilmesi için gerekli ortam hazırlanmalı ve bu kapsamda iş gücünün ihtiyacı olan mesleki ve teknik eğitim olanakları artırılarak iş gücüne nitelik kazandırılmalıdır. Bu süreçte yabancı yatırımcıların sahip oldukları teknoloji ve teknik bilgi

ile elde etmiş oldukları rekabet gücünün yerli firmaların üretim süreçleri üzerinde olumsuz etki oluşturmaması için de gerekli önlemler alınmalıdır.

Üst orta gelir grubu ülkelerine yönelik doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkisinin araştırılacağı sonraki çalışmalarda gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımların ülkeye geliş türüne ve gelmiş olduğu sektör bazında istihdam üzerinde nasıl bir etki oluşturacağının ampirik olarak araştırılması önerilmektedir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Researchers have jointly contributed to the article. Researchers have not declared any conflict of interest.

KAYNAKÇA

- Ağır, H., & Rutbil, M. (2019). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 287-299.
- Akhisar, Ü., & Güvel, E. A. (2024). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının panel veri analizi kullanılarak işsizlik üzerine etkisinin araştırılması. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 167-184.
- Alalawneh, M., & Nessa, A. (2020). The impact of foreign direct investment on unemployment: Panel data approach. *Emerging Science Journal*, 4(4), 228-242. doi: 10.28991/esj-2020-01226
- Alper, A., & Oransay, G. (2015). Cari açık ve finansal gelişmişlik ilişkisinin panel nedensellik analizi ekseninde değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(2), 73-85. doi: 10.20979/ueyd.182896
- Arellano, M. (1987). Computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434. doi: 10.1111/j.1468-0084.1987.mp49004006.x
- Asteriou, D., & Hall, S. G. (2007). *Applied econometrics: A modern approach*. (Revised Edition). New York: Palgrave Macmillan.
- Aydemir, O., & Genç, E. (2015). Uluslararası sermaye hareketlerinin belirleyicileri, doğrudan yabancı yatırımlar kapsamında bir analiz, Türkiye örneği. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 17-41. doi.org/10.17541/oeymbd.54709
- Balcerzak, A. P., & Zurek, M. (2011). Foreign direct investment and unemployment: VAR analysis for Poland in the years 1995-2009. *European Research Studies*, 14(1), 3-14.

- Ballı, P. E., & Aydın, A. (2022). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 39-60. doi: 10.46959/jeess.1094665
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (3. baskı). New Jersey: John Wiley ve Sons Ltd.
- Batmaz, T., & Yürük, B. (2023). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri üzerine ampirik bir analiz: ARDL sınır testi (1990-2020). *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 99-124.
- Bayar, Y., & Özoğul, A. (2019). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi: Avrupa Birliği geçiş ekonomileri örneği. *Kamu İş*, 14(4), 21-35.
- Bayar, Y., & Şaşmaz, M. Ü. (2017). Impact of foreign direct investments on unemployment in emerging market economies: A co-integration analysis. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 10(3), 90-96.
- Bayrakdar, S., & Soyyiğit, S. (2020). Yapısal kırılmalar altında ticari açıklığın ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisinin incelenmesi: E7 ülkeleri örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 39-62.
- Beşoluk, E., & Keskin, A. (2023). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri: Hacker ve Hatemi-J nedensellik analizi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 266-284.
- Bouoiyour, J. (2007). The determining factors of foreign direct investment in Morocco, *Savings and Development*, 31(1), 91-106.
- Bozoklu, Ş., & Yılandı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Bulut, E., & Coşkun, Ç. (2015). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yerli yatırımlar üzerine etkileri: Türkiye uygulaması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 1-27.
- Chang, S. C. (2007). The interactions among foreign direct investment, economic growth, degree of openness and unemployment in Taiwan. *Applied Economics*, 39(13), 1647-1661. doi: 10.1080/00036840600675612
- Çetin, M., & Ecevit, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(2), 166-182.
- Çiftçioglu, S., Fethi, S., & Begovic, N. (2011). The impact of net inflows of foreign direct investment on economic growth, unemployment and openness: A panel data analysis of nine Central and East European countries. *Journal of Global Business Management*, 3(2), 89-94.
- Çil, D. (2022). Doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik: Geçiş ekonomileri için panel simetrik ve asimetrik nedensellik yaklaşımı. *Sosyal Mucit Academic Review*, 3(2), 196-212. doi: 10.54733/smar.1126915
- Çolak, O., & Alakbarov, N. (2017). Does foreign direct investments contribute to employment? Empirical Approach for the Commonwealth of Independent States. *Bilgi*, 83, 147-169.

- Doğanay, M. A., Recepoğlu, M., & Değer, M. K. (2021). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve döviz kuru oynaklıkları arasındaki ilişkiler: Simetrik ve asimetrik nedensellik analizi (2001:M1-2020:M2). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 535-554. doi.org/10.17153/oguiibf.887429
- Dritsakis, N., & Stamatiou, P. (2018). Causal nexus between FDI, exports, unemployment and economic growth for the old European Union members: Evidence from panel data. *International Journal of Economic Sciences*, VII(2), 35-56.
- Dumitrescu, E. I. ve Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. doi: 10.1016/j.econmod.2012.02.014
- Dursun, S. (2021). Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: BRICS-T ülkeleri üzerine bir analiz. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 353-368. doi: 10.31463/aicusbed.882540
- Dünya Bankası (2024). *DataBank*. <https://databank.worldbank.org/home.aspx> adresinden erişildi.
- Erçakar, M. E., & Güvenoğlu, H. (2018). Doğrudan yabancı yatırımların işsizlik üzerine etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2016). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(6), 349-356.
- Erdoğan, A. (2018). *Gelişmekte olan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye örneği*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Froot, K. A. (1989). Consistent covariance matrix estimation with cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24(3), 333-355. doi: 10.2307/2330815
- Golejevska, A. (2001). Foreign direct investment and employment in a host country: The case of Polish manufacturing. *Yearbook of Polish European Studies*, 5, 97-114.
- Göçer, İ., & Peker, O. (2014). Yabancı doğrudan yatırımların istihdam üzerindeki etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan örneğinde çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 107-123.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric analysis*. (5. baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics*. (4. baskı). New York: McGraw-Hill.
- Gündoğan N. (2002). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve istihdam üzerine etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, 71-83.
- Habib, M. D., & Sarwar, S. (2013). Impact of foreign direct investment on employment level in Pakistan: A time series analysis. *Journal of Law, Policy and Globalization*, 10, 46-55.
- Hsiao, C. (2014). *Analysis of panel data*. (Third Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Irpan, H. M., Saad, R. M., Md Nor, A. B. S., Md Nor, A. H., & Ibrahim, N. (2016). Impact of foreign direct investment on the unemployment rate in Malaysia. *Journal of Physics: Conference Series*, No. 710, 1-10. <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/710/1/012028/pdf> adresinden erişildi.

- Jaouadi, S. (2014). Could foreign direct investment increase unemployment: Case of KSA. *Research Journal of Economics and Business Studies*, 3(9), 51-56.
- Jayaraman, T. K., & Singh, B. (2007). *Foreign direct investment and employment creation in Pacific Island countries: An empirical study of Fiji*. (Asia-Pacific Research and Training Network on Trade Working Paper Series, No. 35, 1-17). <https://repository.unescap.org/bitstream/handle/20.500.12870/1502/ESCAP-2007-WP-Foreign-direct-investment-and-employment-creation.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden erişildi.
- Jude, C., & Pop-Silaghi, M. I. (2015). Employment effects of foreign direct investment: New evidence from Central and Eastern European countries. *International Economics*, 145, 32-49. doi: 10.1016/j.inteco.2015.02.003
- Karlsson, S., Sjöholm, F., Lundin, N., & He, P. (2009) Foreign firms and Chinese employment. *The World Economy*, 32(1), 179-201. doi: 10.1111/j.1467-9701.2009.01162.x
- Karluk, S. R. (2013). *Uluslararası ekonomi: Teori ve politika*. (10. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kurtovic, S., Siljkovic, B., & Milanovic, M. (2015). Long-term impact of foreign direct investment on reduction of unemployment: Panel data analysis of the Western Balkans countries. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 5(2), 112-129.
- Lall, S. (1995) Employment and foreign investment: Policy options for developing countries. *International Labour Review*, 134(4-5), 521-540.
- Mucuk, M., & Demirsel, M. T. (2013). The effect of foreign direct investments on unemployment: Evidence from panel data for seven developing countries. *Journal of Business Economics and Finance*, 2(3), 53-66.
- Nguyen, T. Q., Tran, L. T. K., Pham, L. P., & Nguyen, D. T. (2020). Impacts of foreign direct investment inflows on employment in Vietnam. *Institutions and Economics*, 12(1), 37-62.
- Nunnekamp, P., & Bremont, J. E. A. (2007). *FDI in Mexico: An empirical assessment of employment effects*. (Kiel Working Paper, No. 1328). <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/4019/1/kap1328.pdf> adresinden erişildi.
- Onanuga, A. T., & Ananuga, O. T. (2018). Government policy, foreign direct investment and unemployment in emerging economies. *AUDOE*, 14(2), 21-40.
- Osabohien, R., Awolola, O. D., Matthew, O. Itua, O. Q., & Elomien, E. (2020). Foreign direct investment inflow and employment in Nigeria. *Investment Management and Financial Innovations*, 17(1), 77-84. doi: 10.21511/imfi.17(1).2020.07
- Paksoy, H., & Alagöz, M. (2024). Doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık ve istihdamın, büyüme üzerine etkisi: Kazakistan örneği (1992-2022). *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 160-175.
- Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels* (IZA Discussion Paper No.1240).

- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pinn, S. L. S., Ching, K. S., Kogid, M., Mulok, D., Mansur, K., & Loganathan, N. (2011). Empirical analysis of employment and foreign direct investment in Malaysia: An ARDL bounds testing approach to cointegration. *Advances in Management and Applied Economics*, 1(3), 77-91.
- Rogers, W. (1993). Regression standard errors in clustered samples. *Stata Technical Bulletin*, 3, 19-23.
- Sandalcılar, A. (2012). Türkiye’de yabancı doğrudan yatırımların istihdama etkisi: Zaman serisi analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 273-285.
- Sarıhan, A. Y., & Bayır, M. (2023). Inward FDIS and employment relationship at the peak of globalization: An analysis on developing countries. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 13(1), 64-84. doi: 10.5281/zenodo.8330766
- Seyidoğlu, H. (2020). *Uluslararası iktisat teori, politika ve uygulama*. (22. baskı) Ankara: Güzemcan Yayınları.
- Strat, A. V., Davidescu, A., & Paul, A. M. (2015). FDI and the unemployment - A causality analysis for the latest EU members. *Procedia Economics and Finance*, 23, 635-643. doi: 10.1016/S2212-5671(15)00448-7
- Şahin, L. (2016). Doğrudan yabancı yatırımların istihdama etkisinin ampirik analizi: SADC ülkeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 103-118.
- Tütüncü-Hasbi, D., & Evlimoğlu, U. (2023). Uluslararası sermaye hareketlerinin büyüme ve işsizlik üzerine etkisinin incelenmesi: Panel veri analizi. *Fiscaoeconomia*, 7(3), 1948-1976. doi: 10.25295/fsecon.1254970
- Uğur, B., & Çetin, R. (2022). Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin istihdam üzerine etkileri: G-20 örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 72, 109-123. doi: 10.51290/dpusbe.1023560
- Vacaflares, D. E. (2011). Was Latin America correct in relying in foreign direct investment to improve employment rates? *Applied Econometrics and International Development*, 11(2), 101-122.
- Vergil, H., & Ayaş, N. (2009). Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri: Panel veri analizi. *İktisat, İşletme ve Finans*, 24(275), 89-114. doi: 10.3848/iif.2009.275.9912
- Williams, D. (2003). Explaining employment changes in foreign manufacturing investment in the UK. *International Business Review*, 12(4), 479-497. doi: 10.1016/S0969-5931(03)00040-4
- Yaylı, Ş., & Değer, M. K. (2012). Doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arası ilişkiler: Gelişmekte olan ülkeler üzerine dinamik panel veri nedensellik analizleri (1991-2008). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 43-53.
- Yılmaz, Z., & Mammadov, T. (2022). Dış borç faiz ödemeleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (2005-2021). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(130), 316-330. doi: 10.29228/ASOS.62860

Zdravković, A., Đukić, M., & Bradić-Martinović, A. (2017). Impact of FDI on unemployment in transition countries: Panel cointegration approach. *Industrija*, 45(1), 161-174. doi: 10.5937/industrija45-13548